

**TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA
MESLEKLER**

YAYIN NO: 966

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA MESLEKLER
Prof. Dr. Erdoğan Merçil

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Türk Tarih Kurumu, 2000
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Ocak 2020

ISBN: 978-605-7931-66-5

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA MESLEKLER

PROF. DR. ERDOĞAN MERÇİL

–Yeniden gözden geçirilmiş 2. basım–

Resim 1 – Öğretmen (Muallim), *Varka ve Gülşah*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine no. 841 vr. 4^b

*Eşim Bûte Merçil'e
sevgilerimle...*

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	9
ÖNSÖZ	11
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	17
KAYNAKLAR.....	21
1. Giyim-Tekstil Sanayi ile İlgili Meslekler.....	31
2. Hayvancılık ve Dericilik ile İlgili Meslekler	50
3. Gıda ile İlgili Meslekler	64
4. Günlük Hayat - Ev Eşyası Âletleri ile İlgili Meslekler.....	100
5. İnşaat İşleri ile İlgili Meslekler	112
6. Sağlık ve Temizlik ile İlgili Meslekler.....	139
7. Eğlence Hayatı ile İlgili Meslekler	162
8. Ticaret Hayatı ile İlgili Meslekler	186
9. Silâh Yapımcıları.....	203
10. Taşıma ve Ulaşım ile İlgili Meslekler	205
11. Müteferrik Meslekler	209
SONUÇ	243
MUKAYESELİ LİSTE	247
BİBLİYOGRAFYA.....	257
DİZİN.....	265

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Türkiye Selçuklularında Meslekler kitabı 2000 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştı. Bu tarihten sonra on dokuz yıl geçmiş olup, Sanat Tarihçilerinin yeni araştırmalarının çıkması, bazı Arapça özellikle Farsça kaynak eserlerin Türkçeye tercüme edilip basılması, adı geçen kitabımızın ikinci bir baskısını gerektirdi. Ayrıca Selçuklu tarihi ile ilgili yeni araştırmalar da bu gereksinime dâhil edilmeliydi.

Öte yandan her çalışmamızda belirttiğimiz üzere bazı Osmanlı tarihçileri ve çevirmenlerin Türk tarihinde devamlılık konusu olduğunu belirtmelerine rağmen, yeni çıkan Selçuklu tarihi araştırmalarına ilgi duymadıkları bir vakıadır. Bazı araştırmacıların ve çeviri yapanların hâlâ yetmiş beş sene önce basılmış eserlerden faydalanmaları ise şayan-ı dikkattir.

İkinci baskısını yaptığımız bu eser Anadolu’da yok olmuş, bazıları ise kaybolmaya yüz tutmuş meslekleri açıklamaktadır ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin meslekler bakımından sosyal durumunu gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan çalışmanın dikkate alınması gerekli bir araştırma olduğu kanaatindeyim.

Eserin ikinci baskısını ve diğer çalışmalarımı tereddütsüz kabul edip yayımlayan Bilge Kültür Sanat Yayınevi’ne, sayın Adnan Mecid Yüksel ve Ümit Derinöz’e, ayrıca çalışan arkadaşlara bu vesile ile teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Erdoğan Merçil

Aralık 2019

ÖNSÖZ

Zaman zaman Türkiye Selçukluları ile ilgili çalışmalarını incelediğimizde bu devletin en parlak devrini yaşadığı zamanlarda bile meslek hayatıyla ilgili fazla bir bilgi olmaması dikkatimizi çekmişti. Araştırmacılar ise eserlerinde genelde esnaf ve ahî teşkilâtı üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan Prag’da toplanan XII. CIEPO Sempozyumu’nda Selçuklu devrinde Anadolu’daki mesleklerle ilgili bir tebliğ vermeyi düşündüm. Önceleri devrin siyasî tarih ağırlıklı kaynakları üzerinde araştırmalar yaptım. Zaten az olan bu devrin kaynakları içinde, İbn Bîbî ve Aksarayî’nin eserleri dışında, fazla bir bilgi elde edemedim. Rahmetli hocam Prof. Dr. Fikret Işıltan’ın beni Mevlânâ ve eserlerine yönlendirmesi, meslekler konusunda daha çok bilgi sahibi olmamı sağladı. Ayrıca neşredilmiş vakfiye, kitabe, mülknâme, köy satışı ve temliknâme gibi vesikalar da mesleklerin tespitinde önemli rol oynadı. Bu bakımdan henüz yayınlanmamış bu tip vesikaların bir an önce yayınlanmasının meslek sayısının artmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyim.

XII. CIEPO Sempozyumu’na sunduğum tebliğın başlığı “Türkiye Selçukluları Devrinde Serbest Meslek Sahipleri” idi. Ancak bu sempozyumdaki tebliğın içeriği, sunuş süresi de göz önünde bulundurularak sadece mesleklerin tanımlanması ile kısıtlı kalmıştı. Bu sebeple tebliğ süresi içinde mesleklerin nasıl icra edildiği ve meslek sahiplerinin hangi aletleri kullandıkları hakkında bilgi vermemiz mümkün olmamıştı. Ayrıca konu daha uzun bir çalışmayı gerektirmekteydi. Nitekim bu sempozyum üzerinden iki yıl geçmiş ve mesleklerle ilgili çalışma ancak tamamlanabilmiştir.

Araştırma sırasında devlet ve vakıflardan maaş alanları bu değerlendirmeye almamaya gayret gösterdim. Ancak az sayıdaki örneklerde -özellikle meslek sahiplerinin aldıkları ücretler konusunda- bunu tam uygulayamamış olabilirim. Şunu da belirtmek isterim ki, çalışmamızda bu mesleklerin esnaf ve ahî teşkilâtıyla olan ilişkileri üzerinde de durulmamıştır.

Bu çalışmamız sırasında Anadolu'daki meslek sahiplerini;

- a) doğrudan kaynaklarda geçen mesleklerden (kazzâz, hattâb, zer-ger gibi),
- b) mesleklerin icra edildiği dükkân, han, çarşı ve pazar yerlerinden (demirciler çarşısı, şekerçiler hanı, dükkân-ı revvasî gibi)
- c) şahısların isimlerine dâhil lâkaplardan (Ahmed Debbâğ, Mehmed Hayyât gibi) tespit etmek için çaba gösterdim.

Türkiye Selçukluları devrindeki serbest meslek sahiplerini gruplara ayırarak vermeyi denedim. Böylece ortaya, ileride görüleceği üzere, on bir grup çıktı. Ancak bu gruplandırma benim görüşüme göre yapılmıştır. Bu gruplar içinde yer alan bazı mesleklerin, başka araştırmacılara göre, yer değiştirmesi mümkündür. Ayrıca kaynaklarda sadece sıkça zikri geçen ürünleri üreten meslek sahiplerinin tespiti için -bazı istisnalar dışında- yorum yapmamaya gayret ettim. Burada belirtmek istediğim bir husus da meslekleri kaynağa geçtiği şekliyle tespit etmeye çalıştım; âhen-ger, bezzâz, hayyât gibi. Bugünkü Türkçe ve İngilizce karşılıklarını metin içinde verdim. Çalışmanın sonuna tespit ettiğimiz mesleklerin, Beylikler ve XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devrindeki durumuyla ilgili bir tablo koydum. Beylikler devri için *Tarama Sözlüğü* ile XIII. ve XIV. yüzyılda yapılmış tercümeleleri taradım. Osmanlı devri için Şahin - Emecen'in bir çalışmasından istifade ettim.

Bu çalışmam sırasında zaman-zaman Farsça metinlerde karşılaştığım müşkülün çözülmesinde yardımlarından dolayı değerli

meslekdaşlarım Prof. Dr. Naci Tokmak ve Prof. Dr. Mehmet Kanar'a, kitaptaki resimlerin basımı için izin veren Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne, Sadberk Hanım Müzesi'ne ve Hül-ya Bilgi'ye, eseri bilgisayarda yazan Yusuf Öztürk'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Türkiye Selçukluları devrindeki meslekler ile ilgili, belki de ilk müstakil araştırma olan, bu çalışmamızda gözden kaçmış bazı ufak noktaların hoşgörü ile karşılanacağını ümit ederim. Hataların düzeltilmesi hususunda ve araştırmamızın daha mükemmel bir şekle gelmesinde yardımcı olacak tenkitlere şimdiden teşekkür ederim.

Erdoğan Merçil

GİRİŞ

Tarih öncesi devirlerden itibaren âletler yapmaya başlayan insanlar, daha sonraki zamanlarda bu yeteneklerini geliştirerek meslek grupları oluşturmuşlardı. Nitekim metin içinde örnekler verdiğimiz M.Ö. VIII. yüzyıldaki Asur sarayında çeşitli meslekler vardı. İbn Haldun'a göre (*Mukaddime*, çevr. Z. K. Ugan, İstanbul 1991³, II., s. 369-370), "Sanayi yerleşik hayatın ve medeniyetin tekâmülü ve genişlemesi nispetinde tekâmül eder... Göçebelik kültürü ve yahut onun az nispette bayındırlığı ancak basit ve sade derecedeki hüner ve sanatlara muhtaçtır... İçtimaî hayatın ilerlemiş olduğu o şehirlerde, meslek edinenler için bu zanaatlar geçinme vasıtası teşkil ve kazançlar temin ederler. Şehirdeki medenî hayatın icap ve tekâmülünün bir sonucu olarak... meslekler çoğalır."

Öte yandan Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya akınları Çağrı Bey'in 1016'daki ünlü keşif akınıyla başlamıştı. Çağrı Bey bu akın sırasında emrindeki üç bin Türkmen ile Doğu Anadolu topraklarına girdi. Bu bölgede birkaç yıl gazada bulunduktan sonra geri dönerek Horasan'da Tuğrul Bey ile buluştu (1021). Daha sonra Gazneli Devleti (963-1186) önünden kaçan Türkmenler de Doğu Anadolu'ya akınlar yaptılar. Bu sıralarda Selçuklular da Dandanakan Savaşı (1040)'nda Gaznelileri mağlup ederek devletlerini kurmuşlardı. Ancak Gazneliler önünden kaçan Türkmenler daha çok Müslümanların oturduğu bölgelerde faaliyet göstererek buralarda yaşayan toplulukları rahatsız ediyorlar ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmak istemiyorlardı. Nihayet Türkmenler Sultan Tuğrul Bey'in emirlerine uyarak Bizans topraklarına yapılan akınlara katıldılar. Türkmenler bu akınlar sırasında artık Anadolu'da

yerleşmek ve burayı kendilerine yurt edinmek istediler. Sultan Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı mağlup etmesi, onların bu arzularını kuvvetlendirmiş, çok geçmeden Türkiye Selçuklu Devleti (Tahr. 1080-1308)'nin kurulması Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinin gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Türklerin Türkiye Selçukluları Devleti'ni kurdukları sırada Anadolu'ya gelenler sadece savaşçılar mıydı?. Eğer Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sırasında Gazneliler ile yapılan savaşlara bakılırsa bunun hiç de öyle olmadığını, zaman zaman Selçukluların mücadelelerden önce eşlerini ve çocuklarını ağırlıkları ile çöllere gönderdiklerini görüyoruz. Anadolu'ya gelen Türklerin de bu şekilde aileleri, hatta sürüleri de beraberlerinde idi. Bu nedenle gelenler içinde en az o toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak meslek sahipleri bulunmuş olmalıdır. Nitekim Prof. Dr. Faruk Sümer de bu konuda bir makale yazmıştır.¹

Öte yandan Sultan I. Mes'ud devrinden itibaren (1116-1155) Türkiye Selçuklularının toprakları gittikçe genişlemiş, Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) bu devlet hâkim olduğu bölge ve ülkelerde sağladığı siyasî üstünlüğün yanı sıra, medeniyet, kültür ve ilim açısından da en parlak devrini yaşamıştı. Tabii siyasî otoritenin sağlandığı dönemlerde Asya'dan göç devam etmiş,² meslek ve ticaret erbabı da iş hayatı bakımından Anadolu'da en üstün seviyeye ulaşmış olmalıdır. Moğolların batıya hareketleri ve Harezmsahlar Devleti'ni tarihten sildikleri (1231) mücadeleler sırasında onların önünden kaçan Türkistanlı ve İranlı âlim, şair ve sanatkârlara Sultan Alâeddin I. Keykubad

1 "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?", *Belleten*, sayı 96, Ankara 1960, s. 567-594. Ona göre (s. 593-594); "Türkler uzun göç zamanı içinde... çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanları, göçebe ve yaşayışa ait kültürlerini, silahlarını, kıyafetlerini..." Anadolu'ya getirdiler.

2 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir göç kanalı meydana geldi. Bu göç aşağı yukarı 200 yıl sürmüştür, bk. Sümer, aynı eser, s. 512.

kucak açmıştı. Anadolu'ya gelen bu topluluklar arasında muhtemelen serbest meslek sahipleri de vardı. Bunlar da Anadolu'daki serbest meslek erbabının seviyesinin ve sayısının yükselmesinde önemli rol oynamıştır.

Anadolu'daki faal meslek ve ticaret hayatına rağmen eserlerinde bu konular üzerinde inceleme yapan araştırmacılar, Türkiye Selçukluları devrine ait birkaç meslekten söz etmişlerdir. Söz gelişi, kitabında “zanaatçılar” adıyla bir bölüm ayıran Gordlevski'nin³ saydığı meslek sayısı on beşi geçmez. Prof. Dr. Akdağ'ın⁴ verdiği meslek sayısı altı-yedidir. Yine Prof. Dr. Osman Turan⁵ da Anadolu'da üretilen birçok maldan bahsettiği hâlde, zikrettiği meslek sayısı on civarındadır. Prof. C. Cahen'in⁶ bu konuda belirttiği meslek sayısı da yukarıda verilenler gibidir.

Son zamanlardaki araştırmalarda bu meslekler ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış ve bu sayı biraz daha fazlaşmıştır. Prof. Dr. Aydın Taneri,⁷ *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı* adlı eserinde kırk beşe yakın meslekten bahsediyor. Ancak rahmetli Prof. Dr. Taneri'nin bu araştırması sadece Eflâki'nin *Ârifler'in Menkıbeleri* adlı kaynağa dayanmaktadır. Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın⁸ *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya* adlı eserinde verdiği sayı hemen hemen Prof. Dr. Taneri'yle eşittir. Tabii o bu araştırmasında sadece Konya şehrini esas almıştır. Bu arada yeni bir araştırmada Doç. Dr. Ali Torun (*Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1998) fütüvvet-nâmelere dayanarak elli sekiz meslek zikrediyor. Onun bu eseri, belirttiği mesleklerin

3 *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 184-192.

4 *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, İstanbul 1974, s. 28-36.

5 *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 265-267.

6 *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 155-173, 317-325 / Trk. trc. Yıldız Moran, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984², s. 160-172, 309-316.

7 *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkıbü'l-Ârifin'in Değerlendirilmesi)*, Konya 1977, s. 95-96.

8 Ankara 1985, s. 59-60.

pîrlerini tespit açısından önemlidir. Prof. Dr. Reşat Genç'in (*Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997) eseri ise bölge bakımından konumuza uzaksa da, "Karahanlılar ve Büyük Selçuklular dönemleri" için mutlaka değerlendirilmesi gereken bir çalışmadır. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz bu eserlerde genelde meslek erbabının unvanları verilmiş, nasıl çalıştıkları araştırılmamıştır. Anadolu'nun büyük ölçüde şehirleştiği ve kültür seviyesinin yükseldiği Türkiye Selçukluları devrinde meslek sayısı herhâlde bu verilen rakamlardan fazla olmalıdır. Önce bir tebliğ ile başlayan araştırmamızda biz de bunu tespit etmeye çalıştık.